

# כתובת נוצרית מבארות יצחק

מאת

משה שובה

הכתובת שאני מגיש כאן נמצאה בפברואר שנת 1945 בתחום קרקעותיה של הקבוצה בארות יצחק, יישוב חקלאי יהודי דרומית-מזרחית לעזה, מהלך חמישה ק"מ בקירוב מעיר זו. הכתובת נתגלתה בקרבת מחנה הקבוצה בשעת עבודות חקלאיות, והמתיישבים שמצאוה, חזרו וטמנוה מהר באדמה, מפני שחששו שמא יוודע הדבר למחלקת העתיקות של ממשלת המאנדאט, והיא תשתמש בנכותה ותשים את ידה לא על המציאה בלבד – אלא גם על חלקת הקרקע שבה נמצאה<sup>1</sup>. אחד מחברי הקבוצה, מר שמואל לוי, העתיק אגב חטיפה את הכתובת העתקה פשוטה ביד ושלח את ההעתקה למר י. ת. הופייך, אשר הואיל להעבירה אלי במכתב מיום 28 באוקטובר 1947. תודתי נתונה בזה לשני האדונים האלה על שהצילו את המסמך, לפחות בצורה זו. מידות האבן, שהכתובת חרותה עליה, לא נרשמו, ולכן אני מסתפק בפרסום הטכסט ופירושו<sup>2</sup>. והנה מה שהעתיק מר לוי:

	+ + +		
	ΘΗΚΗΤΟΥΤΡΙΟ	θήκη τοῦ τρι<σ>-	קברו של המאושר
	ΜΑΚΑΡΙΟΥΑΛ	μακαρίου ἁλ-	שלש פעמים א <sup>2a</sup>
	ΕΞΑΝΔΡΟΥ ΠΡ	εξάνδρου πρ-	לכסנדרוס הפרס-
4	ΕΣΒΥΤΕΡΟΥΚΑ·	εσβυτέρου κα[ι]	ביטרוס וה-
	ΑΡΧΙΜΑΝΔΡΙ	ἀρχιμανδρί-	ארכימנ-
	ΤΟΥ ΑΝΕΠΑΝΤΗ	του ἀνεπᾶντῆ	דריטיס. נפטר ב-
	ΠΕΡΙΤΙΟΥΘΚ	Περιτίου θ'α'	29 לפריטיוס
8	ΤΟΥ ΕΞΕΦΕΤΟΥΣ	τοῦ εξεφ' ἔτους	של שנת 565
	ΙΝΔΣΓΙ	Ἰνδιαν(ίωνος) γι'.	של האינדיקטיוס 13

+ (2b)

(1) מקרים כאלה היו לא נדירים במשקיני בימי ממשלת המאנדאט. עתיקות המחגלות בשטח המחנה או בקרבתו היו עלולות להפריע להגשמת תכנית פיתוחו של השטח בעתיד. יש לקוות, שבהנחת מחלקת העתיקות של ממשלת ישראל ימצאו משקיני דרך לכבד את העתיקות הנמצאות בשטח מושבם, שהן מקור לידיעת הארץ ועברה, בלא שייגרם הפסד לאינטרסים הכלכליים שלהם. (2) מחלקת העתיקות של ממשלת ישראל ודאי תהיה מעונינת לחקור את מקום הימצאה של הכתובת, ואולי גם תצליח להעלותה ממקום שנטמנה שם. (2a) בתרגום עברי מתוקן: "אשריהו, אשריהו ואשריהו". (2b) בהעתקת הכתובת הצלב הזה נתון בעיגול.

בדומה לסדר הצלבים שבראשה ובסופה של הכתובת אנו מוצאים בכתובת מעזה משנת 449/50, היא הכתובת SEG VIII, no. 270, ואין ביניהם אלא זה, שבאותה כתובת באות בין הצלבים שבראשה האותיות α ω והצלב שבסופה אינו מוקף עיגול<sup>4</sup>.  $\theta\eta\kappa\alpha$  בתור קבר רגיל בא"י<sup>5</sup>. אצל אלט לא מצאנו ביטוי זה בשום מקום. —  $\tau\rho\iota\sigma\mu\alpha\alpha\rho\iota\sigma\upsilon$ : אין ספק כי המעתיק הנ"ל, שאינו בעל מקצוע, קרא בטעות O במקום C. ביטוי לא שכיח זה נמצא גם באותה הכתובת מעזה:  $\tau\omega\upsilon\ \tau\rho\iota\sigma\mu\alpha\alpha\rho\iota\sigma\upsilon\ \kappa\alpha\iota\ \epsilon\nu$ : סנדרוס מצוי מאוד בארץ-ישראל בתקופה זו<sup>7</sup>. בשמות ראשי כנסיות ומוסדות נוצריים בכלל הפטרונימיקון חסר כרגיל. אלכסנדרוס זה הוא מראשי הקהילה הנוצרית, והוא משמש גם  $\alpha\rho\chi\iota\mu\alpha\nu\delta\rho\iota\tau\eta\varsigma$ . היינו ראש המנזר. ואמנם פעמים שני התפקידים מאוחדים באיש אחד<sup>8</sup>. — הנוסח  $\alpha\nu\epsilon\pi\alpha\epsilon$  או  $\alpha\nu\epsilon\pi\alpha\eta$  הוא הרגיל ב-Palaestina Tertia, והוא נשנה יותר משלושים פעם בכתובותיה, שכונסו ע"י Alt<sup>9</sup>. בהעתקת כתובתנו מתח המעתיק קו מתחת ל-AHT, בשאר השורות בא קו זה רק בשו' 7 מתחת ל-ΘΚ ובשו' 8 מתחת ל-ΕΦ.

(3) עיין מה שהביא Hondius בעניין הדברים שנכתבו על כתובת זו.

(4) כתובת נוצרית מ-Ghor-es-Safi בדרום ים המלח, מהמאה הרביעית, גם נה שלשה צלבים בראשה ושני הצלבים החיצוניים עם P — היינו תשליבים של כריסוס. וכן בסופה. השווה A. Alt, *PJB* vol. 28 (1932) עמ' 97, והספרות הנזכרת שם.

(5) עי' למשל ב-SEG VIII, מס' 189 עד 191; 242; 315.

(6)  $\tau\rho\iota\sigma\mu\alpha\alpha\rho\iota\sigma\upsilon$  נמצא פעם אחת גם בכתובת מצרים (עי' M. G. Lefebvre,

*Rec. des Inscript. Grecques-Chrét. d'Égypte*, Le Caire 1907, מס' 66.

(7) השווה למשל Alt, *Inscr. d. Pal. III*, מס' 121; 121.

(8) עיין למשל Waddington, *Inscr. d'Asie Min. et de la Syrie*

מס' 2124 (עמ' 499), כתובת שנמצאה בבשן:  $\epsilon\pi\iota\ \tau\omega\upsilon\ \acute{\alpha}\gamma\iota\omega\tau\acute{\alpha}\tau\omega\upsilon\ \text{Eυλογίου}\ \mu\epsilon\tau\epsilon\sigma\tau\epsilon\beta\eta\tau\eta\varsigma\ \kappa\alpha\iota\ \alpha\rho\chi\iota\mu\alpha\nu\delta\rho\iota\tau\eta\varsigma$

השווה גם Alt שם, מס' 137 b  $\mu\epsilon\tau\epsilon\sigma\tau\epsilon\beta\eta\tau\eta\varsigma\ \kappa\alpha\iota\ \alpha\rho\chi\iota\mu\alpha\nu\delta\rho\iota\tau\eta\varsigma$  הוא ראשו של מנו

או של קביצת מנזרים. בנובלה ה-V, 7 משנת 535  $\alpha\rho\chi\iota\mu\alpha\nu\delta\rho\iota\tau\eta\varsigma$  יחד עם ה-

$\epsilon\pi\iota\sigma\kappa\omicron\pi\omicron\upsilon$  כוחם נראה גדול יותר מזה של ה- $\eta\gamma\omicron\upsilon\mu\epsilon\nu\omicron\iota$  (השווה גם Cabrol-

*RB* 41 (Leclercq, *Encycl. d'Arch. Chrét.* I 2743/4). מקרה אחר כזה מא"י ראה

(1932), p. 64, no 25 והוא:  $\theta\omega\mu\acute{\alpha}\ \mu\epsilon\tau\epsilon\sigma\tau\epsilon\beta\eta\tau\eta\varsigma\ \alpha\rho\chi\epsilon\mu\alpha\nu\delta\rho\iota\tau\eta\varsigma$

השווה גם Cabrol-

מס' 25 והוא:  $\theta\omega\mu\acute{\alpha}\ \mu\epsilon\tau\epsilon\sigma\tau\epsilon\beta\eta\tau\eta\varsigma\ \alpha\rho\chi\epsilon\mu\alpha\nu\delta\rho\iota\tau\eta\varsigma$

השווה גם Cabrol-

מס' 25 והוא:  $\theta\omega\mu\acute{\alpha}\ \mu\epsilon\tau\epsilon\sigma\tau\epsilon\beta\eta\tau\eta\varsigma\ \alpha\rho\chi\epsilon\mu\alpha\nu\delta\rho\iota\tau\eta\varsigma$

השווה גם Cabrol-

מס' 25 והוא:  $\theta\omega\mu\acute{\alpha}\ \mu\epsilon\tau\epsilon\sigma\tau\epsilon\beta\eta\tau\eta\varsigma\ \alpha\rho\chi\epsilon\mu\alpha\nu\delta\rho\iota\tau\eta\varsigma$

השווה גם Cabrol-

מס' 25 והוא:  $\theta\omega\mu\acute{\alpha}\ \mu\epsilon\tau\epsilon\sigma\tau\epsilon\beta\eta\tau\eta\varsigma\ \alpha\rho\chi\epsilon\mu\alpha\nu\delta\rho\iota\tau\eta\varsigma$

השווה גם Cabrol-

היינו מתחת לאותיות המסמנות מספרים. לא יכולנו לברר, אם הקו מתחת ל-AHT חרות הוא על האבן או טעות המעתיק לפנינו. אין ספק, שיש לקרוא  $\tau\eta\ \acute{\alpha}\nu\epsilon\pi\acute{\alpha}\eta$ , ואחר כך בא שם החודש בגנטיבוס ומספר היום שבו, אלא שיש קושי ב- $\tau\eta$  – אם אפשר להבין כך – הבא במקום שראוי לבוא סימון החודש על ידי  $\mu\eta\nu$ , או כפי שרגיל בכתובות נוצריות של מצרים, ובעיקר של ה-Palaestina III :  $\acute{\epsilon}\nu\ \mu\eta\nu$ . כתובתנו ודאי שהיא נוקטת את מנהג סביבתה. בפלשתינה השלישית הנהוג הוא  $\acute{\epsilon}\nu\ \mu\eta\nu$ , ואחריו בא שם החודש בגנטיבוס, ואחריו מספר היום בחודש<sup>10</sup>. בהעתק שלפנינו האותיות ברורות מאוד גם במקום הזה, וקשה להניח שהיה למעתיק ספק כלשהו. אמנם יש מקום לסברה, שלפניו היה למשל EM, היינו  $\mu(\eta\nu\acute{\iota})\ \acute{\epsilon}(v)$ , אך היות ואין לנו אפשרות לאמת את הדבר, עלינו להסתפק בקביעת העובדה. ואף אפשר לקרוא  $\tau\eta$  ולהניח שיש להשלים – ברעיון בלבד –  $\acute{\eta}\mu\acute{\epsilon}\rho\alpha$ , אך איני יודע מקרה מקביל מדויק בסביבה זו. קרובה ביותר לכתובתנו, – אמנם לא בסדר המלים – היא כתובת עזה  $\acute{\epsilon}\nu\theta\acute{\alpha}\delta\epsilon\ \kappa\alpha\tau\epsilon\tau\acute{\epsilon}\theta\eta\ \acute{\omicron}\ \mu\alpha\kappa\acute{\alpha}\rho\iota\omicron\varsigma\ \Gamma\epsilon\rho\acute{\omicron}\nu\tau\iota\omicron\varsigma\ \tau\eta\ \delta'\ \tau\omicron\upsilon\ \alpha\omicron\phi'\ \acute{\epsilon}\tau\omicron\upsilon\varsigma$  כתובת מעזה שהיא משנת  $\acute{\epsilon}\xi\phi'$ , ממש כמו כתובתנו, וכבר מטעם זה בלבד ראויה היא להקבילה לעומת כתובתנו, וזו לשונה<sup>12</sup>:  $\theta\eta\kappa\alpha\ \tau\omicron\upsilon\ \mu\alpha\kappa\alpha\rho\iota$  -  $\beta\epsilon\rho\beta\epsilon\rho\epsilon\tau\acute{\epsilon}\omicron\upsilon\ \beta\alpha'\ \tau\omicron\upsilon\ \acute{\epsilon}\xi\phi'\ \acute{\epsilon}\tau\omicron\upsilon\varsigma\ \iota\nu\delta(\iota\kappa\acute{\iota}\omega\nu\omicron\varsigma)$   $\gamma\iota'$   $\tau\acute{\alpha}\tau\omicron\upsilon\ \text{Z}\eta\nu\omicron\nu\omicron\varsigma\ \upsilon\iota\omicron\upsilon\ \text{B}\alpha\lambda\upsilon\omicron\varsigma\ \kappa\alpha\iota\ \text{M}\epsilon\gamma\acute{\alpha}\lambda\eta\varsigma\ \acute{\epsilon}\kappa\alpha\tau\epsilon\tau\acute{\epsilon}\theta\eta\ \mu\eta\nu\acute{\iota}$   $\gamma\iota'$   $\beta\epsilon\rho\beta\epsilon\rho\epsilon\tau\acute{\epsilon}\omicron\upsilon\ \beta\alpha'\ \tau\omicron\upsilon\ \acute{\epsilon}\xi\phi'\ \acute{\epsilon}\tau\omicron\upsilon\varsigma\ \iota\nu\delta(\iota\kappa\acute{\iota}\omega\nu\omicron\varsigma)$   $\gamma\iota'$  כתובת זו לכתובתנו הוא, שבשתייהן באה התיבה  $\theta\eta\kappa\alpha$  בהוראת קבר ושם הנפטר בא אגב  $\tau\omicron\upsilon$  והתואר "המאושר" לפניו, ושתייהן מכילות שני פסוקים והפסוק השני מתחיל בפועל. ואין ביניהן אלא הפרש זה, שבשנייהן סומן היום בחודש במספרו בלבד, בלי  $\tau\eta$ , ואילו שאר חלקי התאריך באים

(10) עי' Alt, שם בהלוצה ובעוג'ה אל חפיר 55, 56, 57, 136, 138, 139 ; בסביבה שם מס' 142 :  $\acute{\epsilon}\nu\ \mu\eta\nu(\acute{\iota})\ \acute{\epsilon}\alpha\nu\theta\iota\alpha\omicron\upsilon\varsigma$  ; בכאר שבע פעם (מס' 27) :  $\mu\eta\nu(\acute{\iota})$  ; בכאר שבע כרגיל מס' 22 ; 23 ; 16.  
 (11) עיין Clermont-Ganneau, *Arch. Res. in Pal.* II, p. 402.  
 הקרובה ביותר לניסוח כתובתנו בין כתובות Pal. III היא אלט, שם, מס' 18 :  $\tau\eta\ \Delta\epsilon\omicron\sigma\iota\omicron\upsilon$  ; גוטה של  $\tau\eta$  ואחריה מספר והמלה  $\mu\eta\nu\acute{\omicron}\varsigma$  עם שם החודש עי' שם, מס' 20 ; 22 ; 23, פעם – מס' 17 – סדר הפוך :  $\tau\eta\ \alpha\alpha'\ \tau\omicron\upsilon\ \text{M}\acute{\alpha}\rho\tau\acute{\iota}\omicron\upsilon\ \mu\eta\nu\acute{\omicron}\varsigma$  ; שם, מס' 401.  
 (12) אצל Clermont-Ganneau, שם, עמ' 401.